Sveriges riksbank

Den svenska finansmarknaden

INNEHÅLL

Inledning	2
Finansmarknaden	3
En avreglerad marknad	3
Riksbankens roll	4
Styrningen av penningpolitiken	4
Värdepappersmarknaden	5
Penningmarknaden	6
Obligationsmarknaden	7
Aktiemarknaden	10
Dagslåne- och repomarknaderna	11
Finansiella intermediärer	12
Bankerna	14
Kreditmarknadsföretagen	17
Övriga intermediärer	19
Det nya pensionssystemet	20
Betalningssystemet	21
Riksbanken och betalningssystemet	21
Betalningsinstrumenten	22
Aktörerna	23
RIX-systemet	23
Utvecklingen av RIX-systemet	24
Tabellbilaga	25

DISTRIBUTION: INFORMATIONSCENTRALEN, SVERIGES RIKSBANK, 103 37 STOCKHOLM

TELEFON: 08-787 01 00

TELEFAX: 08-787 05 26

INTERNET: WWW.RIKSBANK.SE

E-POST: INFO@RIKSBANK.SE

PRODUKTION: WEST STUDIOS AB OCH SVERIGES RIKSBANK

Inledning

Sveriges riksbank publicerar varje år en översikt över finansmarknaderna. Syftet är att på ett lättfattligt sätt beskriva den svenska finansmarknadens struktur och funktionssätt.

Viktigare förändringar under året som gått redovisas. Ett mer omfattande statistikunderlag ges i Riksbankens publikationer Statistisk Årsbok och den månatliga Finansmarknadsstatistik.

Presentationen bygger på Riksbankens finansmarknadsstatistik som huvudsakligen insamlas för att följa penningpolitikens effekter på finansmarknaden och stabiliteten i det finansiella systemet.

Presentationen grundas i huvudsak på statistik som framställts inom Riksbanken. I de fall andra källor utnyttjats framgår detta av källhänvisningar.

Finansmarknaden

Med finansmarknaden menas hela det finansiella systemet som inbegriper finansiella marknader, instrument och institutioner. Det finansiella systemets främsta uppgifter är att omfördela sparandet, hantera risk samt tillhandahålla effektiva betalningsmöjligheter. I det finansiella systemet finns det värdepappersmarknader och s.k. intermediärer, t.ex. banker som knyter samman sparare med dem som behöver krediter till investeringar eller konsumtion.

En avreglerad marknad

Finansmarknadens utveckling är en följd av den allmänekonomiska utvecklingen, finans- och penningpolitikens utformning samt förändringar i regelverket.

Fram till 1985 var finansmarknaden starkt reglerad. Regleringsåtgärderna användes som penningpolitiska instrument. Kreditreglering i form av räntereglering, lånetak och placeringsplikt samt kassakrav är exempel på detta. Numera är Riksbankens reporänta[1] det penningpolitiska styrmedlet, medan regelverkets huvuduppgift är att främja stabiliteten och effektiviteten i det finansiella systemet.

Det finansiella systemet karaktäriseras i dag av väl fungerande penning- och obligationsmarknader, med ett stort antal finansiella instrument som kan användas som försäkring mot finansiella risker, s.k. derivat. På penning- och obligationsmarknaden är staten och bostadsinstituten de största låntagarna. Den svenska finansmarknaden karaktäriseras dock i hög grad av s.k. intermediering av allmänhetens sparande. Den svenska allmänheten, dvs. huvudsakligen företag och hushåll, deltar i begränsad utsträckning som långivare och i obetydlig utsträckning som låntagare på penning- och obligationsmarknaden. Dessa låntagares kreditbehov tillgodoses främst av finansiella institut som banker, bostadsinstitut och finansbolag. Detta förhållande avspeglar att hushållens och de små och medelstora företagens krediter i allmänhet är förknippade med alltför stora informationskostnader för att kunna hanteras på obligationsmarknaden. Företag och hushåll är indirekt stora långivare via sparande i banker, fonder och försäkringsinstitut.

1 Den ränta Riksbankens motparter får betala vid de veckovisa likviditetstillförande transaktionerna.

Riksbankens roll

Sveriges riksbank har till uppgift att bedriva penning- och valutapolitik samt att övervaka och främja stabiliteten i det finansiella systemet. Övervakningen av stabiliteten sker på en övergripande nivå, medan tillsynen av de enskilda instituten sköts av Finansinspektionen.

Inriktningen av penningpolitiken är att värna om ett stabilt penningvärde. Riksbankens uttalade mål för penningpolitiken är att den allmänna prisutvecklingen mätt som konsumentprisindex – inflationen – sett över längre tidsperioder ska begränsas till 2 procent, med en tillåten avvikelse om ±1 procentenhet.

Under en period fram till den 19 november 1992 hade Riksbanken en fast växelkurs för kronan mot den teoretiska ecun som intermediärt mål och prisstabilitet som slutligt mål. Riksbankens penningpolitik var då inriktad på att försvara den fasta växelkursen genom att köpa och sälja kronor på valutamarknaden. Justeringarna av den dåvarande marginalräntan syftade till att påverka valutaflödena för att hålla växelkursen inom en angiven variation kring ett riktvärde.

Efter övergången till rörlig växelkurs har inget nytt intermediärt mål formulerats. För att bedöma inflationstrycket i ekonomin använder sig Riksbanken i stället av flera olika indikatorer. Bland de reala indikatorerna kan nämnas kapacitetsutnyttjandet i industrin, arbetslösheten och löneutvecklingen. Exempel på finansiella indikatorer är utvecklingen av penningmängden och utlåningen i kreditinstituten. Indikatorerna har inte någon given rangordning sinsemellan vid bedömningen av inflationstrycket.

Styrningen av penningpolitiken

Penningpolitikens möjlighet att påverka inflationen i ekonomin bygger på centralbankens möjlighet att styra den kortaste marknadsräntan. Räntevillkoren för över- eller underskottslikviditet på banksystemets kontobehållning i Riksbanken vid dagens slut samt de räntevillkor och likviditetsvolymer Riksbanken erbjuder marknaden, främst via den veckovisa repan, utgör grunden i det penningpolitiska styrsystemet. Medan Riksbankens in- och utlåningsränta[2] sätter gränserna för den kortaste marknadsräntan, bestämmer räntevillkoren och volymerna i reporna och Riksbankens likviditetshantering var inom korridoren räntan på dagslånemarknaden ska hamna. Via de veckovisa reporna signalerar Riksbanken sina intentioner för var dagslåneräntan ska ligga under den kommande veckan.

Genom att bestämma räntan på den mest likvida marknaden påverkar Riksbanken också marknadsräntorna på längre löptider. Att låna eller placera på dagslånemarknaden utgör alltid alternativ till längre lån och placeringar och därmed kommer förväntningarna om utvecklingen av de korta räntorna att påverka längre räntor.

2 In- och utlåningsräntan anger till vilken ränta motparterna (bankerna) kan placera respektive låna i Riksbanken vid varje tillfälle.

Värdepappersmarknaden

Värdepappersmarknaden utgör ett samlingsbegrepp för marknaderna för handel med räntebärande värdepapper och aktier. Räntebärande värdepapper handlas dels till kort ränta på penningmarknaden, dels till lång ränta på obligationsmarknaden. Som komplement till dessa marknader förekommer också s.k. derivatinstrument.

De korta räntorna visar den penningpolitiska inriktningen i ekonomin och är en indikator på marknadens bedömning av penningpolitiken under den närmaste framtiden. De långa räntorna ger en bild av den förväntade inflationen på sikt och speglar bl.a. det långsiktiga förtroendet för den ekonomiska politiken.

Inhemska räntor

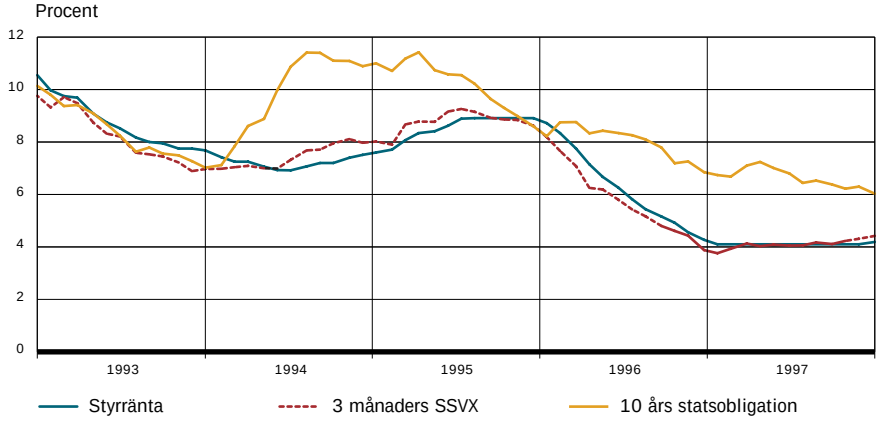

Penningmarknaden

Med korta räntor menas normalt räntor på lån som ska återbetalas inom ett år. Penningmarknaden avgränsas därför till att omfatta handel med värdepapper med en löptid på upp till ett år.

De största låntagarna på penningmarknaden är staten och den finansiella sektorn medan den icke-finansiella sektorn i mycket liten utsträckning utnyttjar penningmarknaden som finansieringskälla. De av Riksgäldskontoret utgivna statsskuldväxlarna har en dominerande ställning på marknaden.

Riksgäldskontorets upplåning på penningmarknaden via statsskuldväxlar görs bland annat för att underlätta kontorets hantering av svängningar i statens lånebehov. För bostadsinstitutens del är avsikten med kort upplåning i första hand att nå överensstämmelse mellan räntevillkoren för den egna upplåningen och utlåningen till kunder och på så sätt undvika / minimera ränterisker. I tider då institutens lånekunder väljer att ta upp eller omsätta lån till rörlig ränta eller ränta med kort bindningstid ökar institutens korta upplåning på penningmarknaden.

Bland penningmarknadens placerare är det de icke-finansiella företagen och bankerna som har de största innehaven. Utländska investerare är också aktiva på penningmarknaden även om deras intresse i allt större utsträckning förskjutits mot värdepapper med längre löptid, dvs. obligationer.

Penningmarknadens emittenter

Miljarder kronor

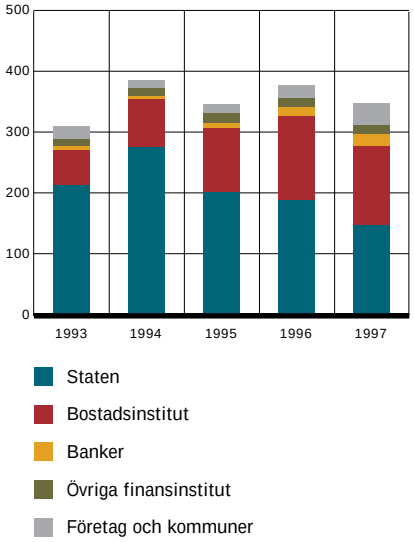

Penningmarknadens placerare

Miljarder kronor

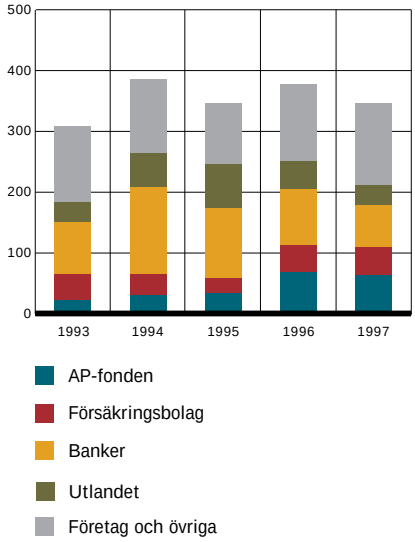

Obligations-marknaden

På obligationsmarknaden utges och handlas värdepapper som har längre löptider än ett år. De helt dominerande låntagarna på marknaden är staten och bostadsinstituten. För övriga låntagargrupper ligger upplåningen på en låg nivå. Endast en mindre del av t.ex. företagens lånebehov tillgodoses på denna marknad.

Statens upplåning på obligationsmarknaden via Riksgäldskontoret avser finansiering av de löpande underskotten i statsbudgeten och andra ofinansierade utgifter som riksdagen beslutat om.

Bostadsinstituten använder sin obligationsupplåning för att finansiera utlåning till den icke-finansiella sektorn, som i sin tur huvudsakligen använder lånen till att finansiera fastigheter.

Statsobligationsräntan kallas ibland för den riskfria räntan. Den ränteskillnad som råder mellan stats- och bostadsobligationer återspeglar inte bara den högre kreditrisken för bostadsobligationer utan också den ofta sämre likviditeten för dessa obligationer. Den höga differensen under 1992 och 1993 var främst en följd av bostadsinstitutens stora kreditförluster under den s.k. finanskrisen, vilka försämrade institutens soliditet och därmed motiverade ett ökat avkastningskrav för placerarna. Från 1994 har räntedifferensen successivt minskat och pendlade under 1996 och 1997 runt 0,5 procentenhet. Under 1998 har dock ränteskillnaden åter stigit. Att likviditeten fortsatt varit betydligt sämre för bostadsobligationer, bl.a. till följd av krympande volymer, har under de senaste åren fått en ökad betydelse för ränteskillnaden mot statspapper.

Aktiv handel på obligationsmarknaden bedrivs i huvudsak i statspapper och ett antal standardiserade s.k. benchmarklån utgivna av bostadsinstituten. Privatobligationer utges av banker och bostadsinstitut och är i första hand riktade mot privatpersoner och andra mindre placerare. Privatobligationer handlas på Stockholms Fondbörs varvid emittenten i regel uppträder som marknadsgarant dvs. ställer köp- och säljpriser. Till privatobligationer brukar också hänföras former där emittenten själv registerför sparandet t.ex. Caisseobligationer och Riksgäldsspar.

De stora placerarna på obligationsmarknaden är de institut som förvaltar större delen av sparandet i ekonomin, dvs. AP-fonden, försäkringsbolagen och bankerna. Utländska investerare har de senaste åren successivt ökat sitt innehav av svenska obligationer till drygt 14 procent av det utestående beloppet vid utgången av 1997.

Bankernas innehav av värdepapper i svenska kronor

Miljarder kronor	Förändring under 1997	Ställning dec. 1997
Statsskuldväxlar	–22	17
Certifikat utgivna av:		
Bostadsinstitut	12	37
Banker	3	3
Övriga finansinstitut	1	2
Företag, kommuner, övriga	–1	7
Statsobligationer	–1	47
Obligationer utgivna av:		
Bostadsinstitut	–45	101
Banker	1	4
Övriga finansinstitut	1	4
Företag, kommuner, övriga	–1	14
Totalt	**–52**	**236**

Differens mellan 5-årig stats- och bostadsobligationsränta (Caisse)

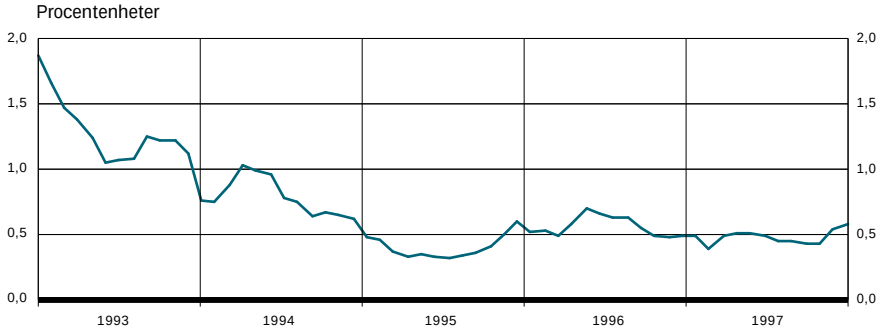

Obligationsmarknadens emittenter

Miljarder kronor

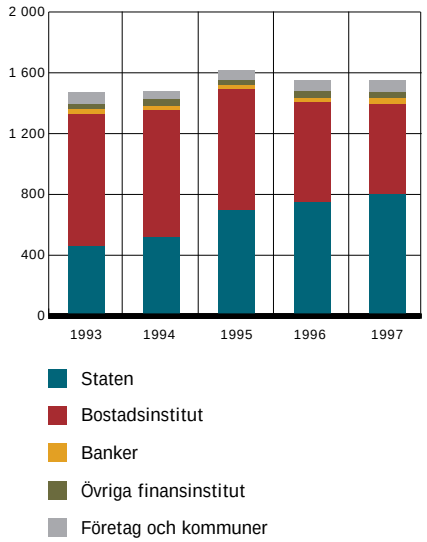

Obligationsmarknadens placerare

Miljarder kronor

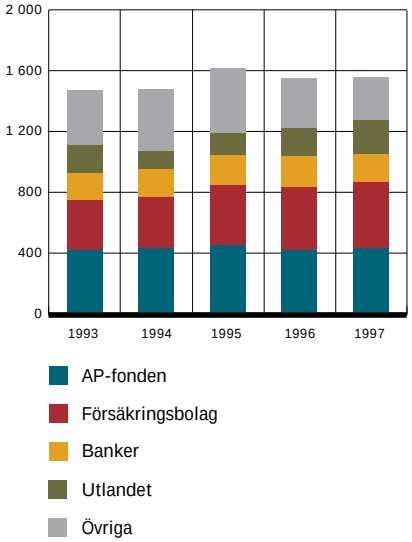

TILLBAKAGÅNG FÖR MARKNADSUPPLÅNING

Penningmarknaden, som är liten jämfört med obligationsmarknaden, gick tillbaka under 1997 beroende på att staten drog ned sin korta upplåning via statsskuldväxlar. Under första halvåret 1998 har Riksgäldskontoret bytt obligationslån med kort återstående löptid mot växlar. Dessa marknadsvårdande åtgärder har åter ökat det utestående beloppet i statsskuldväxlar och dragit upp penningmarknaden till den högsta nivån på två år. Obligationsmarknaden låg under 1997 kvar på oförändrad nivå jämfört med 1996. Bostadsinstitutens under 1997 alltmer framträdande neddragning av utestående obligationer motverkades av att framförallt staten, men också banker och företag, ökade sin obligationsupplåning. Under inledningen av 1998 har staten minskat sin obligationsupplåning medan bostadsinstituten i större utsträckning finansierat sin verksamhet via obligationsmarknaden. Sammantaget ligger dock det utestående beloppet i stort sett oförändrat.

Under 1997 omsatte Riksbankens s.k. primary dealers (särskilt utsedda motparter – banker och värdepappersbolag – i Riksbankens marknadsoperationer) sammanlagt 50 000 miljarder kronor, vilket innebar en ökning med drygt 5 procent jämfört med 1996. Den ökade omsättningen kan nästan uteslutande hänföras till handel med statsobligationer. Riksgäldskontoret har koncentrerat sin upplåning till ett mindre antal stora lån, tillräckligt stora för att attrahera en placerarkrets som bedriver en aktiv portföljförvaltning, vilket bland annat medför ökad handel.

Emittenter på penning- och obligationsmarknaden

Miljarder kronor	1995	1996	1997
Penningmarknaden			
Staten	202	189	147
Bostadsinstitut	104	137	129
Banker	9	15	20
Övriga finansinstitut	15	14	15
Företag och kommuner	16	23	36
Totalt	**346**	**378**	**347**
Obligationsmarknaden			
Staten	698	746	802
Bostadsinstitut	792	660	588
Banker	27	28	40
Övriga finansinstitut	36	44	44
Företag och kommuner	61	72	76
Totalt	**1 614**	**1 550**	**1 550**

Omsättning på penningmarknaden

Miljarder kronor

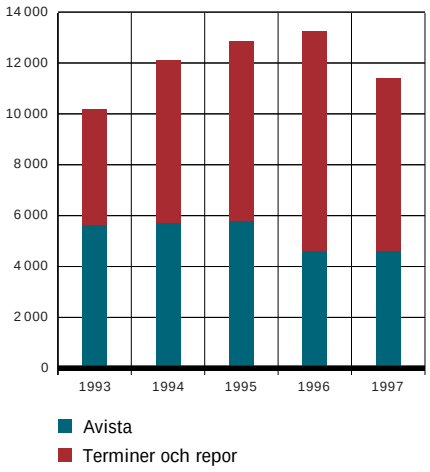

Omsättning på obligationsmarknaden

Miljarder kronor

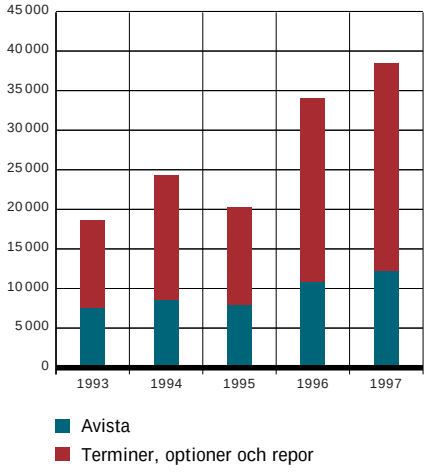

DERIVATINSTRUMENT MED ANKNYTNING TILL RÄNTEBÄRANDE VÄRDEPAPPER

Handeln med optioner och terminer, s.k. derivat, genom vilka placerare kan anpassa sin risknivå i olika investeringar, svarar för en stor del av omsättningen på marknaderna. OM Stockholm AB är en auktoriserad börs- och clearingorganisation för handeln i Sverige med såväl räntesom aktierelaterade derivat. De korta ränterelaterade derivaten som handlas över börs har sex månaders statsskuldväxlar eller tre månaders depositioner interbank som underliggande instrument i kontrakten. Tillgångarna bakom långa ränteprodukter är stats- och bostadsobligationer. Kontraktsstorleken är som regel en miljon kronor. Vid sidan av de standardiserade produkterna finns ränterelaterade s.k. OTC-derivat. Dessa utformas i allmänhet av banker och värdepappersbolag efter kundens önskemål och handlas inte på organiserade marknadsplatser. Det är heller inte det normala att de blir föremål för avveckling via clearing som hos OM.

Till derivaten räknas också de bytesavtal som benämns svappar. En svapp används normalt för att omvandla riskexponeringen i samband med upplåning från en valuta till en annan, en s.k. valutasvapp, eller från en ränta till en annan, en s.k. räntesvapp. Svappar utnyttjas också i en aktiv skuldförvaltning för att förändra de kassaflöden som en skuldportfölj ger upphov till. Svappar arrangeras och förmedlas internationellt av större banker men förekommer också på den inhemska marknaden. Sedan introduktionen i början av 1980-talet har svapparrangemangen utvecklats alltmer och svapphandeln har nått en mycket stor utbredning.

Aktiemarknaden

Under senare år har aktiemarknaden fått en ökad betydelse för såväl den finansiella som den icke-finansiella sektorns anskaffning av riskkapital. De senaste åren har eget kapital runt 20 miljarder kronor lånats upp genom nyemissioner och börsintroduktioner på Stockholms Fondbörs AB.

CENTRUM FÖR AVISTAHANDELN

Stockholms Fondbörs AB är centrum för avistahandel i aktier i Sverige. Den 1 januari 1993 ombildades Stockholms Fondbörs till aktiebolag med medlemmar och emittenter som ägare. Finansinspektionen fungerar som tillsynsmyndighet över fondbörsen. I samband med att Stockholms Fondbörs bolagiserades upphävdes det tidigare börsmonopolet. Därmed infördes en potential för kommande konkurrens från inhemska marknadsplatser utöver den konkurrens som redan finns från utländska börser där aktier i svenska storföretag handlas.

De senaste åren har ett antal inofficiella listor över aktier som handlas lokalt hos kommissionärer eller mindre marknadsplatser startats. Stockholms Börsinformation och Innovationsmarknaden har snabbt utvecklats till att genom denna nya form förse mindre företag med riskkapital. Stockholms Fondbörs har också bidragit till att utveckla handeln i icke-börsnoterade aktier genom att öppna SAX-systemet för Aktietorget och Nya Marknaden.

Aktiehandel via Internet, främst riktad till privatpersoner, har kommit stort under 1997. Sju börsmedlemmar erbjuder numera tjänster för orderläggning via Internet. Denna handel erbjuder kunderna betydligt lägre transaktionskostnader än handel via värdepappersbolag och banker.

En nyhet under 1996 var att fondbörsen medgav s.k. automatisk orderförmedling. Automatisk orderförmedling innebär i korthet att kunder tillåts att via eget datasystem lägga order som av börsmedlemmen omedelbart vidarebefordras till fondbörsens handelssystem. Vid årsskiftet 1997/98 använde åtta börsmedlemmar sig av detta system.

Börsens medlemsantal har ökat stadigt under de senaste fem åren. Under 1997 tillkom sju nya medlemmar, varav tre s.k. fjärrmedlemmar som handlar direkt i börsens handelssystem från utlandet. Totalt var antalet börsmedlemmar 48 vid årsskiftet 1997/98. Av dessa fyrtioåtta medlemmar var femton s.k. fjärrmedlemmar.

Mot slutet av 1997 offentliggjordes planerna på ett samgående mellan OM och Stockholms Fondbörs. I början av 1998 fullföljdes sammanslagningen sedan aktieägarna i fondbörsen accepterat OM:s erbjudande. Organisatoriskt sammanförs Stockholms Fondbörs och OM Stockholm till ett affärsområde, Stockholm Exchanges. Genom samordningen av verksamheterna erhålls en mer flexibel koppling mellan avista- och derivatmarknaderna när det gäller aktier.

HANDELN PÅ FONDBÖRSEN

Aktiviteten på Stockholms Fondbörs AB har varit hög de senaste åren. Omsättningen på börsens samtliga listor ökade under 1997 med 47 procent till 1 346 miljarder kronor. Uppgången i aktiekurserna på i genomsnitt 24 procent svarade för huvuddelen av omsättningsökningen. Omsättningshastigheten, som anger hur stor del av börsvärdet, dvs. aktierna, som omsatts under året var oförändrat hög, 66 procent. Marknadsvärdet för samtliga aktier på börsens listor var 2 164 miljarder kronor vid utgången av 1997. Antalet noterade bolag ökade netto med 32 till 261 vid årets slut.

Aktiehandeln på Stockholms Fondbörs

	1993	1994	1995	1996	1997
Börsnoterade aktier:					
Total omsättning, miljarder kronor	339	659	665	918	1 346
Marknadsvärde vid årets slut, miljarder kronor	892	977	1 180	1 688	2 164
Generalindex, procentuell årlig förändring	52	5	18	38	24
Börsnoterade bolag vid årets slut, antal	205	228	223	229	261
Tillförsel av riskkapital, miljarder kronor	27	42	26	24	17

Källa: Stockholms Fondbörs.

Börsnoterade aktier, omsättningen på Stockholms Fondbörs

Miljarder kronor och procent

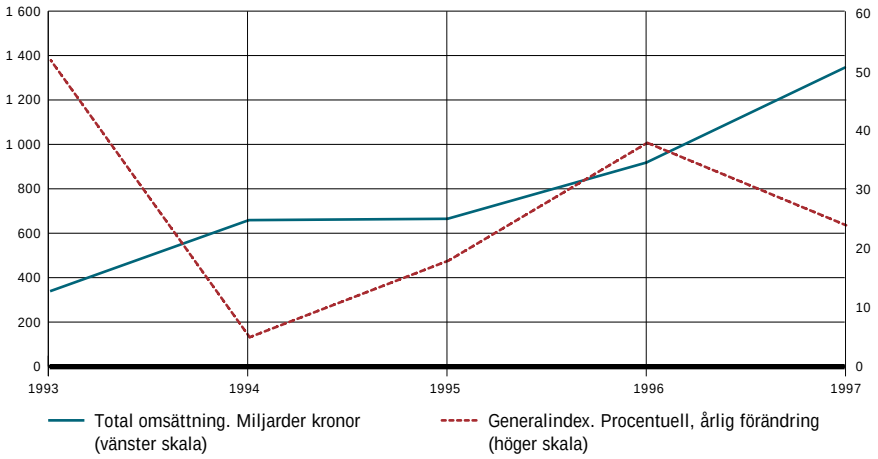

Källa: Stockholms Fondbörs.

Efter en fortsatt kursuppgång fram till sommaren 1998 med den högsta noteringen i juli, 32 procents uppgång sedan årsskiftet, vände kurserna nedåt. De följande månadernas kraftiga kursfall resulterade i en negativ kursutveckling jämfört med årsskiftet. Mot slutet av oktober hade en viss återhämtning inträffat.

UTLÄNNINGARS HANDEL PÅ FONDBÖRSEN

Utländska placerares handel på fondbörsen är fortsatt stor. Under 1997 svarade de för 29 procent av omsättningen. De utländska placerarna innehar också ungefär en tredjedel av börsvärdet. Under 1997 fick dock återförsäljningarna av svenska aktier från utlandet stor omfattning och resulterade i en nettoimport på närmare 6 miljarder kronor. Under inledningen av 1998 var emellertid köpintresset från utlandet åter starkare.

SAX OCH SOX

I börsens automatiska handelssystem SAX, Stockholm Automated eXchange, handlas förutom aktier också konvertibla skuldebrev, premieobligationer och obligationer. På Stockholms Obligationsbörs SOX, som är knuten till Stockholms Fondbörs, handlar främst mindre företag och privatpersoner obligationer. Omsättningen i SOX-marknaden låg under 1997 kvar på den lägre nivå som etablerats under 1996, ca 12 miljarder kronor. Vid slutet av året fanns 253 lån från 20 emittenter noterade på SOX-listan med ett marknadsvärde på 69 miljarder kronor.

AKTIERELATERADE DERIVAT

Den övervägande delen av handeln i Sverige med optioner och terminer mot underliggande tillgångar i aktier, s.k. derivat, sker via OM Stockholm AB. De aktierelaterade produkter som erbjuds av OM Stockholm avser nästan uteslutande svenska aktier och OM Stockholms egna aktieindex. Handeln bedrivs i kontrakt om 100 aktier vardera.

Dagslåne- och repomarknaderna

Väl fungerande dagslåne- och repomarknader utgör en stor och betydelsefull del av det svenska finansiella systemet. På dagslånemarknaden hanterar bankerna de dagliga svängningarna i sin likviditet.

Riksbanken fastställer, som nämnts, den räntekorridor inom vilken bl.a. dagslåneräntan ska ligga. Riksbanken justerar intervallets gränser så att den önskade dagslåneräntan ligger ungefär i mitten av intervallet. Därmed ges bankerna incitament att agera på dagslånemarknaden. Banker med överskott placerar på marknaden och banker med underskott lånar. Alternativet för bankerna att placera överskottslikviditet i Riksbanken respektive att låna i Riksbanken skulle vara sämre. I dagslånemarknaden deltar också andra än banker t.ex. bostadsinstitut och större industriföretag. Dessa får dock som regel sämre räntevillkor än vad som ges bankerna emellan. Riksgäldskontoret deltar på samma villkor som bankerna och kan bl.a. genom dagslåneoperationer parera likviditetseffekterna av budgetsvängningar.

Repor, som i grunden utgör lån mot säkerhet i värdepapper, är ett komplement till dagslånemarknaden men med lägre risk. Repor i sin enklaste form går till så att en innehavare av värdepapper överlåter dessa för en viss tid till en annan aktör, dvs. lånar kapital medan motparten köper värdepapperen, dvs. lånar ut kapital. Repor kan också utnyttjas för att skapa positioner i form av ränteterminer t.ex. i syfte att öka avkastningen på en värdepappersportfölj.

Finansiella intermediärer

Företagens finansiering med främmande kapital, dvs. finansiering utöver det egna kapitalet, kan antingen ske genom upplåning via värdepappersmarknaden eller via en finansiell intermediär på kreditmarknaden. Finansiella intermediärer är specialiserade på att bedöma och följa kreditrisken i s.k. informationsintensiva krediter till små och medelstora företag samt hushåll. Informationskostnaderna för att bedöma dessa låntagares kreditvärdighet är ofta alltför stora för att finansiering ska kunna ske via värdepappersmarknaderna. I Sverige lånefinansierar sig små och medelstora företag därför nära nog helt via banker, bostadsinstitut och finansbolag.

De finansiella intermediärernas kärnverksamhet är s.k. tillgångsomvandling av sparöverskotten i ekonomins skilda sektorer. Detta innebär att sparande som placeras i kreditinstitut (institutens skulder) har andra löptider eller riskegenskaper än krediterna (tillgångarna). Viktiga finansiella intermediärer utöver kreditinstituten är försäkringsbolag och värdepappersbolag.

Kreditinstitutens utlåning till allmänheten

Miljarder kronor

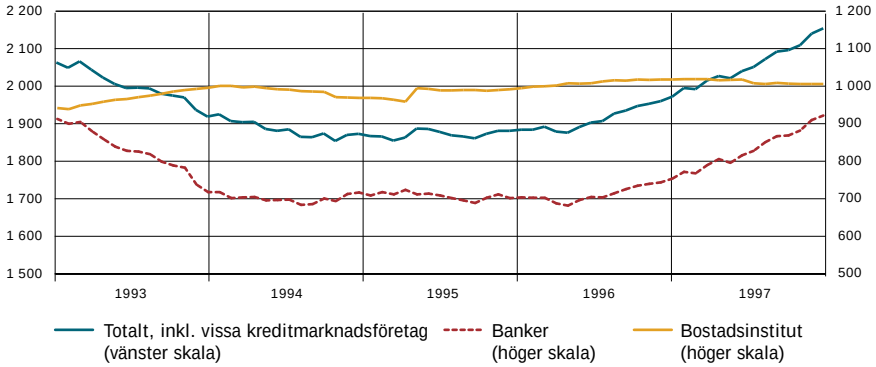

STRUKTURFÖRÄNDRING OCH VERKSAMHETSANPASSNING

Avregleringen av kreditmarknaden vid 1980-talets mitt påverkade de finansiella intermediärernas verksamhet i betydande omfattning och bidrog till strukturanpassningar i form av uppköp och sammanslagningar framförallt inom banksektorn. Samtidigt ökade andra institut, som finansbolagen, i antal. Bankkrisen under 1990-talets inledande år och de följder den fick förändrade åter strukturen på kreditmarknaden. Antalet finansbolag reducerades starkt och fusioner och förvärv gjorde att också bankerna med dotterbolag minskade i antal. Förändringarna bland de större aktörerna dröjde dock, med något undantag, ytterligare några år. 1997 lades Nordbanken AB och Merita Abp samman till MeritaNordbanken, vilket gör att Nordbanken genom Merita får en indirekt anknytning till euroområdet via rörelsen i Finland. Banken består av ett holdingbolag med säte i Finland. De två bankerna kvarstår som juridiska enheter under holdingbolaget. Samma år fusionerades Stadshypotek AB in i Svenska Handelsbanken AB och Handelsbanken Hypotek AB är idag ett dotterbolag till Stadshypotek AB. Den Danske Bank AS övertog Östgöta Enskilda Bank AB som senare

ombildades till filial. Sparbanken Sverige AB och Föreningsbanken AB fusionerades också 1997 och bildade FöreningsSparbanken AB. Samtidigt sammanlades Föreningsbanken Kredit AB med AB SPINTAB. Så sent som 1998 förvärvade SEB AB Trygg Hansa AB och avvecklade därefter Trygg-Banken AB.

Statens intentioner att dra ned eller avveckla det statliga ägandet inom finanssektorn har också påverkat utvecklingen. Under bankkrisen bildade bankerna och staten var för sig särskilda kreditmarknadsföretag s.k. avvecklingsbolag, Securum Finans AB och Retriva Kredit AB, till vilka problemkrediter och tillgångar fördes över för förvaltning. Dessa bolag är nu i stort sett avvecklade. Gruppen bostadsinstitut tillfördes 1995 delar av de statliga bostadslånen som tidigare förvaltats inom statens balansräkning. Inom gruppen övriga kreditmarknadsföretag har omstruktureringar ägt rum bland de tidigare finansbolagen, vilket, som nämnts, medfört att dessa minskat kraftigt både i antal och storlek.

Kreditavregleringen innebar att institutens ändamålsprövning vid lämnande av krediter i stort sett upphörde. Avgörande för kreditbeslut är bedömningen av låntagarens återbetalningsförmåga. Det är efter avregleringen främst säkerheten och räntebindningstiden för ett lån som avgör vilket institut som blir långivare. Det är således inte ovanligt att lån med bostaden som säkerhet används för att finansiera bil eller andra varaktiga konsumtionsvaror. I sådana fall kan lånet lämnas av såväl bank som bostadsinstitut och det blir i Sverige svårare att identifiera lån till konsumtion än i många andra länder. Därtill kommer att omflyttningar av kreditstockar inom bankkoncernerna, mellan moderbanken och bostadsinstitutet, görs tämligen regelbundet. En sammanvägd kreditutveckling i banker och bostadsinstitut innehåller därför den mest representativa informationen om konsumtionsutvecklingen i Sverige.

Den juridiska formen för en svensk finansiell intermediär återspeglar vissa särdrag hos t.ex. bankerna och bostadsinstituten men är numera mest ett sätt att garantera transparens och säkerhet i det finansiella systemet.

Finansinstitutens balansomslutning och tillgångar vid utgången av 1997

Miljarder kronor	Balans-omslutning	Utlåning till allmänheten	Övrig utlåning	Värde-papper	Aktier	Övriga tillgångar
Banker	2 150	842	625	341	96	246
Bostadsinstitut	1 218	1 008	165	5	10	30
Övriga kreditmarknadsföretag	335	214	19	73	3	26
Försäkringsbolag	1 212	27	–	540	542	103
AP-fonden	583	22	–	498	38	25
Värdepappersbolag	25	7	–	3	4	11
Totalt	**5 523**	**2 120**	**809**	**1 460**	**693**	**441**
Värdepappersfonder	364			51	293	20

Bankerna

Kännetecknande för banker är att de som enda kreditinstitut finansierar lån som ofta är illikvida, dvs osäljbara och riskbärande, med inlåning på konton från allmänheten som tillhandahålls till omedelbar betalning, dvs. som är fullständigt likvida. Banksektorns verksamhet regleras i bankrörelselagen. Lagstiftningen syftar bl.a. till att skydda insättarnas medel och därmed stabiliteten på finansmarknaden. I juli 1996 infördes den s.k. insättningsgarantin när den statliga s.k. bankgarantin avvecklades. Insättningsgarantin syftar till att stärka konsumentskyddet för allmänhetens insättningar i bank. Inlåning upp till 250 000 kronor är skyddade vid konkurs. För finansieringen av insättningsgarantin belastar staten bankerna med avgifter som motsvarar de beräknade årliga kostnaderna för systemet på lång sikt.

Antalet banker verksamma i Sverige

	1997
Banker	124
Svenska bankaktiebolag	16
Utländska bankaktiebolag	21
dotterbanker	4
filialer	17
Sparbanker	87

De flesta svenska banker är s.k. fullsortimentbanker. Det innebär att de även tillhandahåller andra tjänster som fondförvaltning och betalningstjänster. Bankerna handlar även med valuta och räntebärande värdepapper för kunders och för egen räkning. Det förekommer också såväl filialetableringar av utländska banker som s.k. nischbanker. Nischbankerna är främst inriktade på inlåning och tillhandahåller vanligen sina tjänster via telefon eller Internet från ett enda kontor. Dessa banker erbjuder inte alltid fullt sortiment av banktjänster som t.ex. betalnings- och värdepappersförmedling. Praktiskt taget alla banker erbjuder sedan en tid sina kunder möjligheten att göra bankärenden via Internet i från banken i övrigt fristående enheter, s.k. Internetbanker. Tillsammans med ny teknik i bankautomater, utveckling av kontantkort m.m. kan detta på sikt komma att ersätta traditionella banktjänster.

Utöver bankernas kärnverksamhet, att ta emot inlåning och förmedla krediter, har bankerna en viktig funktion som betalningsförmedlare. Bankernas dagliga förmedling av betalningsuppdrag, som t.ex. utbetalning av lån eller insättning av barnbidrag på hushållens inlåningskonton, leder till att bankerna har stora svängningar i kassalikviditeten. Bankerna kan både placera och låna i Riksbanken för att parera dessa svängningar i likviditeten. Med den s.k. interbankhandeln jämnar bankerna ut likviditeten sinsemellan. Detta återspeglas i den kortfristiga ut- och inlåningen mellan bankerna och andra finansinstitut.

Efter kreditavregleringen följer bankerna i sin räntesättning av såväl lån som inlåning till och från allmänheten i svenska kronor med viss eftersläpning förändringar i penningmarknadsräntorna. Därmed är bankernas räntor ett led i transmissionen av penningpolitiken ut i ekonomin. Bankerna tar dock i sin räntesättning av in- och utlåningen till allmänheten även hänsyn till andra faktorer än reporäntan. Kredittagarens förmåga att betala tillbaka sina lån, som hör samman med den allmänna ekonomins utveckling, samt konkurrensen om sparandet från andra banker och andra sparformer är faktorer som påverkar den slutliga räntenivån.

Bankernas balansomslutning vid utgången av 1997

Totalt 2 150 miljarder kronor

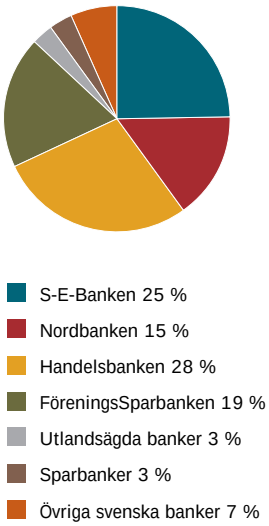

Bankernas tillgångar vid utgången av 1997

Totalt 2 150 miljarder kronor varav 1 472 miljarder kronor i svenska kronor och 678 miljarder kronor i utländsk valuta

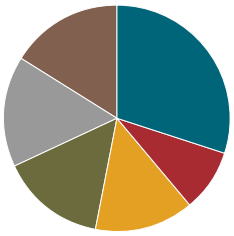

- Utlåning till svensk allmänhet 30 %
- Utlåning till utländsk allmänhet 9 %
- Utländska banker 14 %
- Svenska finansinstitut 15 %
- Räntebärande papper 16 %
- Övrigt 16 %

Bankernas skulder vid utgången av 1997

Totalt 2 150 miljarder kronor varav 1 387 miljarder kronor i svenska kronor och 763 miljarder kronor i utländsk valuta

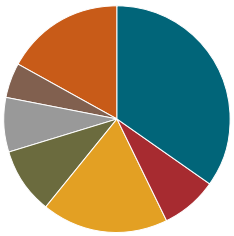

- Inlåning från svensk allmänhet 34 %
- Inlåning från utländsk allmänhet 8 %
- Utländska banker 18 %
- Svenska finansinstitut 10 %
- Emitterade värdepapper 8 %
- Eget kapital 5 %
- Övrigt 17 %

Bankerna är de näst största långivarna bland kreditinstituten. På bankmarknaden svarar fyra institut tillsammans för strax över 80 procent av bankernas sammanlagda balansomslutning, som uppgick till 2 150 miljarder kronor vid utgången av 1997.

Av bankernas tillgångar utgör utlåning till allmänheten den enskilt största posten. Större delen av utlåningen går till icke-finansiella företag. Under början av 1990-talet växte utlåningen i utländsk valuta kraftigt. Efter det att den fasta växelkursen övergavs amorterades dessa lån i snabb takt under 1993 och 1994 och har sedan dess legat kvar som en mindre andel (ca 10 procent) av tillgångarna i bankerna.

Under bankkrisen växte bankernas placeringar i värdepapper kraf-

Bankernas genomsnittliga in- och utlåningsränta samt statsskuldväxelränta

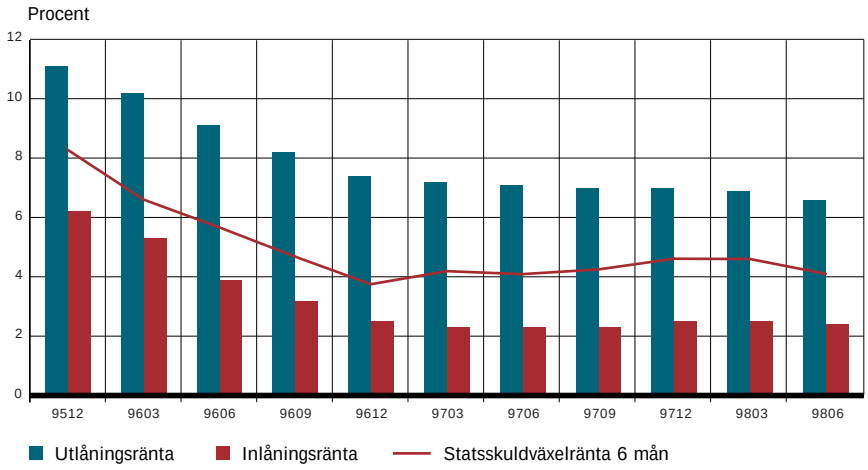

Bankernas balansomslutning

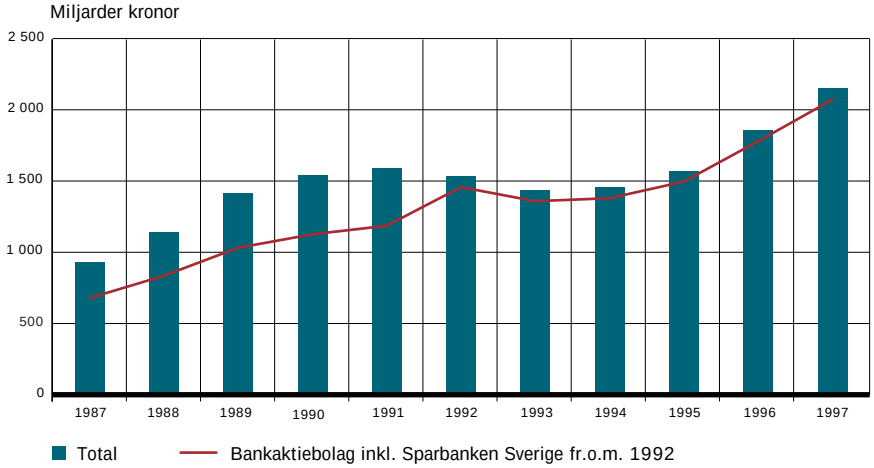

tigt från omkring 10 till drygt 15 procent av balansomslutningen, till följd av hushållens och företagens nettoamorteringar av lån. Den låga kapitaltäckningsgraden (eget kapital i förhållande till riskvägda tillgångar), som orsakats av de höga kreditförlusterna, var också en anledning för bankerna att placera i värdepapper. Dessa har i regel lägre kreditrisk och kräver också lägre kapitaltäckning än utlåningen till allmänheten.

Den största delen av bankernas utlåning till allmänheten går till icke-finansiella företag medan finansieringen främst kommer från hushållsinlåning. Avgörande för inlåningsutvecklingen är hushållens sparalternativ. Detta blev särskilt märkbart från 1995 då en bättre avkastning, jämfört med avkastningen på traditionellt banksparande, erbjöds från nischbanker och emittenter av privatobligationer. Att konkurrensen hårdnat alltmer kan avläsas i fallande räntemarginaler mellan den korta marknadsräntan och inlåningsräntorna. Den starka uppgången i aktiekurserna och debatten runt det nya pensionssystemet har de senaste två åren lett till att hushållen ökat sitt sparande i aktier, fonder och olika typer av försäkringssparande. Bankinlåningen avtog som en följd av detta och utvecklingen vände först sedan en nedgång på fondbörserna inletts efter halvårsskiftet 1998.

Bankernas utlåning fördelad på låntagarkategorier

Miljarder kronor

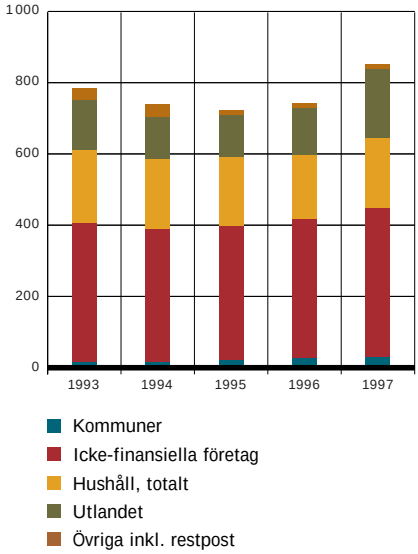

Bankernas inlåning fördelad på insättarkategorier

Miljarder kronor

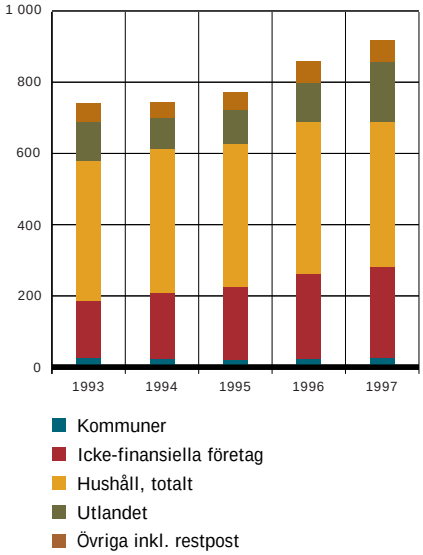

Hushållens finansiella placeringar

Miljarder kronor	December 1996	December 1997	Procentuell förändring 1996–1997
Bankinlåning	410	392	–4
Allemansspar	44	30	–32
Riksgäldskonto Privatobligationer Premieobligationer	173	150	–13
Allemansfonder* Övriga aktie- och räntefonder*	168	262	56
i utländsk valuta	*51*	*63*	*24*
Svenska börsnoterade aktier*	315	392	24
Individuellt pensionssparande* Försäkringssparande*	290	333	15
i utländsk valuta	*18*	*19*	*6*

* Källa: SCB.

Kreditmarknads-
företagen

På kreditmarknaden finns också ett drygt hundratal specialinriktade finansiella intermediärer, kreditmarknadsföretag. Varje institut/institutgrupp har sitt begränsade område för kreditgivning vilket framgår av bolagsordningen, som fastställs av Finansinspektionen. Från och med 1994 lyder de tidigare mellanhandsinstituten och finansbolagen under samma lagstiftning.

BOSTADSINSTITUTEN

Bostadsinstitutens verksamhet omfattar fastighetsfinansiering med huvudsaklig inriktning på bostäder. Säkerheten för institutens kreditgivning utgörs i huvudsak av panträtt i fast egendom eller kommunal borgen. Statliga kreditgarantier förekommer också. De flesta bostadsinstitut är bankägda.

Bostadsinstituten har vuxit till den största kreditgivaren på den svenska finansmarknaden och är med 80 procent av kreditmarknadsföretagens balansomslutning den största gruppen av specialinstitut. Den sammanlagda balansomslutningen vid utgången av 1997 uppgick till närmare 1 218 miljarder kronor. Av gruppen bostadsinstitut, sammanlagt elva institut, är Stadshypotek AB och AB SPINTAB de största instituten med drygt hälften av gruppens sammanlagda balansomslutning.

Utvecklingen av kreditvolymen har de senaste åren avtagit markant. En förklaring är att en historiskt mycket liten nyproduktion av bostäder under de senaste åren lett till en kraftigt dämpad efterfrågan på nya krediter. Därutöver har hushållen och bostadsföretagen sparat i form av förtida amorteringar och inlösen av lån i större utsträckning än under början av 1990-talet. Den låga efterfrågan på nya krediter har skärpt konkurrensen mellan instituten om den befintliga lånestocken vid omsättningar av lån. Betydande omflyttningar av krediter mellan instituten har blivit följden. En faktor har här varit ägarförändringarna i vissa av instituten.

Bostadsföretagen fortsatte under senare delen av 1997 och första halvåret 1998 att amortera lån. I takt med att marknadsräntorna föll ökade däremot hushållens efterfrågan på krediter, vilket speglar den ökade försäljningen av småhus och bostadsrätter, i storstadsområden till stigande priser. Värdeökningen på småhus och bostadsrätter har även lämnat utrymme för höjning av lånebeloppen för konsumtion och underhåll av fastigheter.

Såväl nivån på marknadsräntorna som kundernas förväntningar om utvecklingen av räntenivåerna på korta och långa räntor påverkar kundernas val av räntebindningstid, vilket även styr bostadsinstitutens finansieringsstruktur. Räntebindningstiden har också betydelse för penningpolitikens genomslagskraft. Vid längre räntebindningstider minskas penningpolitikens omedelbara genomslagskraft.

Bostadsinstitutens balansomslutning vid utgången av 1997

Totalt 1 218 miljarder kronor

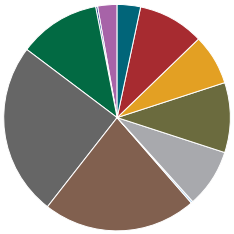

- Bokredit i Sverige AB 0,5
- Föreningsbanken Kredit AB 38,7
- Handelsbanken Hypotek AB 115,1
- Konungariket Sveriges stadshypotekskassa 91,3
- Nordbanken Hypotek AB 119,0
- S-E-B BoLån AB 102,5
- SkandiaBanken Bolån 4,3
- Aktiebolaget SPINTAB 265,8
- Stadshypotek AB 303,9
- Statens Bostadsfinansiering AB 141,0
- Svensk Bostadsfinansiering AB 1,7
- Venatius AB 33,8

Bostadsinstitutens utlåning till allmänheten

Miljarder kronor

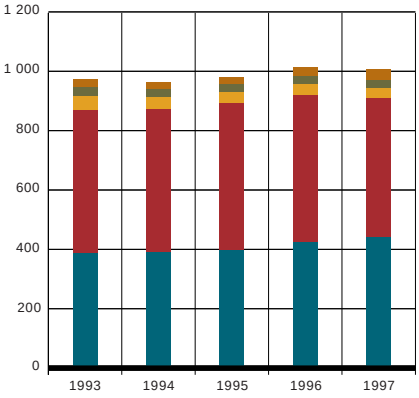

- Småhus
- Flerbostadshus
- Affärs- och kontorshus
- Bostadsrätter
- Övriga

Andelen lån hos bostadsinstituten med fem års räntebindningstid minskade med 12 procent under 1997 till 45 procent av den totala utlåningen, då räntenivån på kortbundna/rörliga lån låg på en lägre nivå än på långa lån. Det krympande räntegapet mellan korta och långa räntor under första halvåret 1998 ökade åter låntagarnas intresse för att välja längre räntebindningstider.

Andelen lån med ändrade räntevillkor i banker och bostadsinstitut, 4 kvartalet 1997

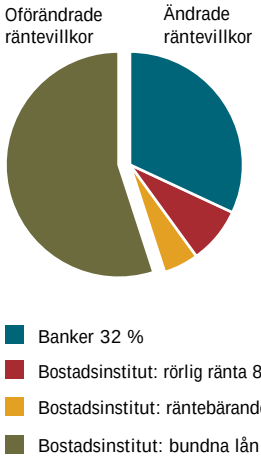

Bostadsinstituten finansierar sin kreditgivning huvudsakligen genom att obligationer och certifikat emitteras på marknaden. Upplåningen sker från dem som förvaltar de stora sparandeöverskotten i ekonomin såsom AP-fonden, försäkringsbolagen och bankerna. Under de senaste åren har upplåning från inhemska företag och hushåll ökat i betydelse. Hushållsupplåningen tog fart under 1995. Dåvarande höga nominella ränteläge ökade hushållens intresse av att spara i räntebärande sparformer. Denna efterfrågan möttes av instituten genom att de i allt större utsträckning började utge privatobligationer. Bostadsinstitutens finansiering genom reverslån hos moderbolagen, dvs. bankerna, har ökat. Instituten har även lånat på utländska marknader sedan 1989, då valutaregleringen avskaffades. Den valuta- och ränterisk som uppstår genom att utlåning till övervägande del sker i kronor kan begränsas genom derivatinstrument.

Bostadsinstitutens upplåning

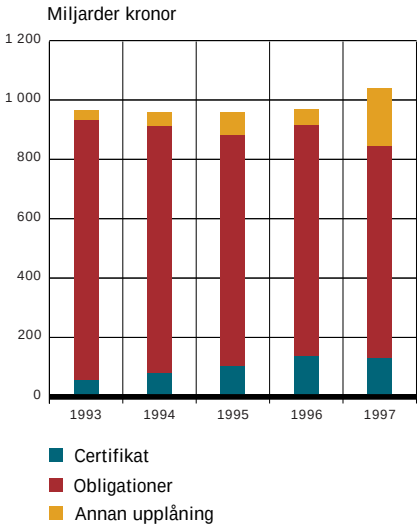

ÖVRIGA KREDITMARKNADSFÖRETAG

Övriga kreditmarknadsföretag utgörs av de tidigare övriga mellanhandsinstituten och finansbolagen. Verksamheten är inriktad på finansiering av t.ex. kommuner, jordbruk, företag och/eller speciella finansieringsformer som exportfinansiering. De tidigare finansbolagen erbjuder olika finansieringsformer till företag och hushåll, som leasing och factoring (företag), revers- och kontokortskrediter (hushåll) etc.

Balansomslutning i övriga kreditmarknadsföretag (exkl. bostadsinstitut)

Miljarder kronor		1993	1994	1995	1996	1997
Övriga kreditmarknadsföretag		318	287	274	306	335
varav	tidigare mellanhandsinstitut	168	177	176	200	219
	tidigare finansbolag	150	110	98	106	116

Utlåning till allmänheten från övriga kreditmarknadsföretag (exkl. bostadsinstitut)

Miljarder kronor		1993	1994	1995	1996	1997
Övriga kreditmarknadsföretag		206	186	186	196	214
varav	tidigare mellanhandsinstitut	104	102	99	106	114
	tidigare finansbolag	102	84	87	90	100
	därav leasing	36	36	40	44	53

Övriga intermediärer

Till de finansiella intermediärerna räknas förutom banker och specialinriktade kreditmarknadsföretag också försäkringsinstitut och värdepappersfonder. En uppdelning av institutens tillgångar på utlåning, värdepapper och övriga tillgångar visar att innehavet av värdepapper dominerar hos dessa institut i deras egenskap av placerare. Försäkringsbolagen och Allmänna pensionsfonden ger också lån till företag, kommuner och enskilda. Bland försäkringsinstitutens övriga placeringar dominerar innehav av fastigheter.

Värdepappersbolagen kan sägas ha en ställning mellan intermediär och serviceorgan. Bland serviceorgan som är verksamma på värdepappersmarknaderna kan också nämnas OM Stockholm AB, Stockholms Fondbörs AB och Värdepapperscentralen, VPC AB.

FÖRSÄKRINGSINSTITUT

Försäkringsinstituten omfattar de privata försäkringsbolagen och Allmänna pensionsfonden. Placeringskapaciteten hos dessa institut bestäms av skillnaden mellan inflytande avgifter, premieinbetalningar och avkastning å ena sidan och utbetalningar till följd av pensions- och försäkringsåtaganden å den andra.

De enskilda försäkringsinrättningarna består av traditionella livförsäkringsbolag, livbolag med fondanknutet sparande (unit linked-bolag) och sakbolag. Enligt Finansinpektionens kvartalsrapportering över riksbolagen uppgick bolagens tillgångar till 1 212 miljarder kronor vid utgången av 1997.

Allmänna Pensionsfonden består av fem delfonder, vars förvaltning regleras av särskild lagstiftning. En sjätte delfond för placeringar i näringslivet inrättades 1996. De tre första fonderna svarar för merparten av ATP-systemets tillgångar och de svarar även för pensionsutbetalningarna. Fjärde, Femte och Sjätte AP-fonden placerar huvudsakligen i aktier. De fem AP-fondernas sammanlagda balansomslutning uppgick till 583 miljarder kronor 1997.

FONDER

Värdepappersfonderna förvaltar medel för fondspararnas räkning. De placerar huvudsakligen i aktier, varav merparten utgörs av svenska aktier. Den 1 juli 1998 upphörde lagen om allemansfonder och dessa fonder är därefter enbart reglerade av lagen om värdepappersfonder. Allemansfonderna har redan tidigare förlorat de skattemässiga fördelar som förknippats med dessa fonder. Andra typer av fonder är räntefonder och försäkringspremiefonder. De senare ger livförsäkringssparare möjlighet att själva välja hur deras livförsäkringspremier ska placeras. Placeringarna görs till ett varierat risktagande, som påverkar avkastningens storlek. Nettosparandet i samtliga fonder uppgick under 1997 till 71 miljarder kronor.

VÄRDEPAPPERSBOLAG

Värdepappersbolagens huvudsakliga funktion är dels att bedriva handel med värdepapper för kunders räkning i eget namn, dvs. kommissionshandel, dels att köpa och sälja värdepapper för egen räkning i egenskap av marknadsgarant. Att vara marknadsgarant innebär, som det

Tillgångar hos försäkringsinstitut, värdepappersfonder och värdepappersbolag vid utgången av 1997

Miljarder kronor	Balans-omslutning	Utlåning till allmänheten	Räntebärande värdepapper	Aktier	Övrigt
Försäkringsbolag	1 212	27	540	542	103
AP-fonden	583	22	498	38	25
Värdepappersfonder	364	–	51	293	20
Värdepappersbolag	25	7	3	4	11

Anm. Avser förvaltat belopp i värdepappersfonder. Uppgifterna för försäkringsbolagen avser riksbolagen som omfattas av Finansinspektionens kvartalsstatistik.

ibland uttrycks, att ställa tvåvägspriser, köp- och säljpriser, dvs. vara beredd att köpa och sälja värdepapper och därmed garantera marknadens likviditet. Tillstånd krävs av Finansinspektionen både för att bedriva kommissionshandel för kunders räkning och för att handla med finansiella instrument för egen räkning. Bolagen har även möjlighet att lämna krediter till kunder i anslutning till värdepappersförvärv och förvaltningstjänster samt att i begränsad utsträckning ta emot inlåning för dessa tjänster. Bolagen medverkar också vid emissioner av värdepapper på marknaden.

Värdepappersbolagen, liksom bankerna i sin kommissionärsverksamhet, har en viktig uppgift som mellanhänder mellan köpare och säljare och att upprätthålla marknader genom att ställa köp- och säljkurser på värdepappersmarknaden. Handeln omfattar både aktier och räntebärande instrument som statsskuldväxlar, certifikat och obligationer.

Värdepappersbolagens balansomslutning är relativt liten, 25 miljarder kronor 1997, eftersom bolagen inte tar egna positioner i de värdepapper som de handlar med annat än, som regel, under dagen.

Det nya pensionssystemet

En sjunde AP-fond har inrättats i samband med den nyligen beslutade reformeringen av ålderspensionssystemet. Det nya systemet, premiereservsystemet, är utformat som ett fondförsäkringssystem, där försäkringsfunktionen är knuten till staten. Kapitalförvaltningen ska ske i värdepappersfonder som administreras av fristående fondbolag. Som förvaltare i premiereservsystemet kommer förvaltare med tillstånd att utöva sådan verksamhet och som står under tillsyn från Finansinspektionen att kunna medverka. Försäkrade i systemet kommer för åren 1995–1998 att kunna välja fond och fondförvaltare för en del om 2 procent av den pensionsgrundande inkomsten, den s.k. premiepensionen. Fr.o.m. år 1999 sker en höjning till 2,5 procent. För den som inte väljer fond ansvarar staten genom sjunde AP-fonden för förvaltningen av premiereservmedlen.

I avvaktan på att det nya systemet träder i kraft har en viss andel av de avgifter som betalats till det allmänna ålderspensionssystemet placerats på konto hos Riksgäldskontoret för förräntning under åren 1995–1998. Under år 1999 kommer pensionsrätt för premiepension att fastställas avseende inkomståren 1995–1997. Motsvarande belopp kommer att överföras från den tillfälliga förvaltningen hos Riksgäldskontoret till Premiepensionsmyndigheten för placering i värdepappersfonder enligt de försäkrades val. I de fall den försäkrade avstår från att välja annan fondförvaltare placeras medlen hos den nyinrättade sjunde AP-fonden. Det sammanlagda beloppet som ska överföras kommer, enligt gjorda beräkningar, att uppgå till 37 miljarder kronor.

Ålderspensionsreformen medför betydande omfördelningar av inkomster och utgifter mellan statsbudgeten, Allmänna Pensionsfonden och den nyinrättade Premiepensionsmyndigheten. Effekterna på statens finanser blir bl.a. att lånebehovet ökar under kommande år. Genom att kompenserande överföringar av medel från AP-fonden till staten beslutats bedöms dock den samlade effekten bli positiv för statens finanser de närmaste åren.

Betalningssystemet

Riksbanken och betalningssystemet

Betalningsförmedling är en av det finansiella systemets huvuduppgifter. Alla aktiviteter inom det finansiella systemet som motsvaras av ett värde i pengar, som t.ex. ut- och inlåning, omfattas av någon form av betalningstransaktion. Betalningssystemet kan ses som transportsystemet för pengar i ekonomin. Betalningssystemets effektivitet och säkerhet är av största betydelse för det finansiella systemets funktionsförmåga, och därmed också för möjligheterna att praktiskt och effektivt kunna genomföra penningpolitiken. Riksbanken har utöver sin uppgift att bedriva penning- och valutapolitik som andra huvuduppgift att, som det framgår av riksbankslagen, ”främja ett säkert och effektivt betalningsväsende”. Betalningsförmedlingens nära samband med verkställandet av penningpolitiken, liksom dess nära samband med andra finansiella aktiviteter, innebär dock att Riksbankens intresse inte kan begränsas till enbart den egentliga betalningsförmedlingen. Därutöver krävs därför en kunskap om och analys av det finansiella systemets funktion och dess utvecklingstendenser i stort. Riksbankens analys- och översynsarbete är inriktat på system och marknader och kompletterar därmed Finansinspektionens tillsynsverksamhet, som i första hand inriktas på enskilda institut.

Riksbanken har i huvudsak tre roller i betalningssystemet:

- att tillhandahålla s.k. slutliga betalningsmedel – sedlar och mynt samt in- och utlåningssmöjligheter på konto i Riksbanken för banker – dvs. tillgodohavanden som inte innefattar någon kreditrisk för innehavaren,
- att svara för en grundläggande infrastruktur i form av kontorsnät, distributionssystem för sedlar och mynt, RIX-systemet m.m. samt
- att svara för översynen av betalningsförmedlingen i stort i samhället.

Det grundläggande skälet till Riksbankens engagemang är att betalningssystemet – i likhet med andra delar av samhällsekonomins infrastruktur som t.ex. vägar och järnvägar – innefattar s.k. externa effekter. När sådana finns är inte alla kostnader och intäkter synliga och påverkbara för den enskilde producenten. Därmed finns risken att marknaden inte på egen hand alltid kan åstadkomma de ur samhällsynpunkt bästa lösningarna. Utöver speciella säkerhets- och förtroendefrågor som är förknippade med sedlar och mynt, är den s.k. systemrisken den allra viktigaste faktorn att bevaka. Med systemrisk menas risken att effekterna av en aktörs fallissemang eller av någon annan störning, sprider sig på ett sätt som de enskilda aktörerna var för sig inte kan bemästra. Detta kan leda till att hela betalningssystemets funktion hotas. Riskerna aktualiseras främst i samband med de ofta mycket stora betalningar som utväxlas mellan olika finansiella institut. Därför ligger tyngdpunkten i Riksbankens verksamhet på de stora betalningarna och arrangemangen för sådana betalningar.

Riksbankens huvuduppgift är alltså att klarlägga och minska systemriskerna. Om risken likväl skulle bli en realitet, exempelvis som en följd av att ett finansiellt institut går i konkurs, har Riksbanken möjlighet att använda sig av sin lender of last resort-funktion för att begränsa de samhällsekonomiska skadeverkningarna. Riksbanken kan då tillfälligt ge likviditetsstöd till svenska finansiella institut. Däremot har Riksbanken

inte till uppgift att lösa solvensproblem.

Att klara ut om en bank som behöver likviditetsstöd är solvent är ofta förenat med svårigheter, och förutsätter kunskap om institut och de marknader de verkar på. Riksbanken följer därför, som nämnts, de finansiella marknaderna på en övergripande nivå, liksom institutens verksamhets- och resultatutveckling. Detta görs i nära samverkan med Finansinspektionen.

Betalnings-instrumenten

När betalningar överförs mellan olika aktörer i ekonomin används sedlar och mynt eller medel på konto i bank. De senare svarar för 90 à 95 procent av det totala värdet av överföringarna. För att hantera kontobaserade betalningar behövs betalningsförmedlare/intermediärer, huvudsakligen banker och clearingorganisationer. Dessa tillhandahåller konton, överföringstekniker, regelverk och stödjande finansiella tjänster för att på ett säkert och effektivt sätt flytta pengar mellan olika konton, inom och mellan olika finansiella institut. Betalningssystemet kan ses som summan av dessa faciliteter.

När det gäller de s.k. massbetalningarna – hushållens och företagens betalningar – har en snabb elektronisering präglat utvecklingen under senare år. Telefonbanker och en snabb ökning av betalningsterminaler och uttagsautomater har givit möjlighet till en ökad användning av olika former av kontokort och av elektroniskt genererade betalningar. Hösten 1996 inleddes på försöksbasis lanseringen av elektroniska pengar i Sverige, då ett kontantkort, en ”elektronisk portmonnä”, introducerades i två större städer. Verksamheten har successivt vidgats sedan dess. Funktionen har också börjat integreras i traditionella bankkort. Kortet är avsett att användas vid små inköp och som ett alternativ till mynt och småsedlar.

Den svenska versionen, som drivs av tre av de fyra storbankerna, baserar sig på det s.k. Protonsystemet som varit i drift en tid i bl.a. Belgien. ”Pengarna” lagras på ett chip, varigenom betalning kan ske ”offline” dvs. utan legitimations- och kontokontroll. Detta gör det billigare och snabbare att använda jämfört med traditionella kontokortstransaktoner. Tekniken kan också användas PC-baserat, för betalningar över Internet. Denna typ av system ligger dock ännu i sin linda.

Introduktionen av elektroniska pengar har i Sverige liksom internationellt nödvändiggjort olika slag av utredningar av de legala och regleringsmässiga aspekterna av detta nya betalningsmedel som har drag av såväl kontanter som inlåning på konto. Detta har bl.a. gällt frågan om utgivningsrätt, där den svenska s.k. e-pengautredningen föreslagit att utgivningsrätten bör förbehållas företag under Finansinspektionens tillsyn.

Antal betalterminaler

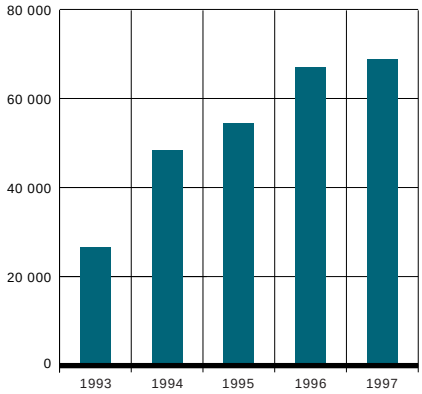

Aktörerna

Riksbanken och bankerna bär upp betalningssystemet, där bankernas inlåningskonton utgör basen. Riksbanken kan ses som ett nav i detta nätverk; över bankernas konton i Riksbanken sker dels de direkta betalningarna mellan bankerna, dels avvecklingen av betalningsuppdrag från bankkunder från en bank till en annan. Detta sker inom ramen för Riksbankens RIX-system.

Utöver Riksbanken och bankerna förekommer ytterligare en viktig grupp av aktörer, nämligen clearingorganisationer som Bankgirocentralen (BGC), Värdepapperscentralen (VPC) och OM. När det gäller likvidhantering kan dessa beskrivas som en slags servicebyråer till bankerna som processar betalningsuppdrag, som i slutändan registreras på konton i bankerna.

På senare år har delvis nya former av betalningstjänster, utförda av nya aktörer, sett dagens ljus, exempelvis kontokortsystem upprättade av detaljhandelskedjor och bensinbolag, ibland med möjlighet till in- eller utlåning. Dessa företag har dock, i varje fall hittills, inte uppträtt som intermediärer på betalningsområdet; de förmedlar således inte betalningsuppdrag till tredje part utan hanterar endast betalningar bilateralt, mellan sig själva och sina kunder. Som nämnts har på senaste tid också s.k. elektroniska pengar introducerats även i Sverige.

Det svenska betalningssystemet – en principskiss

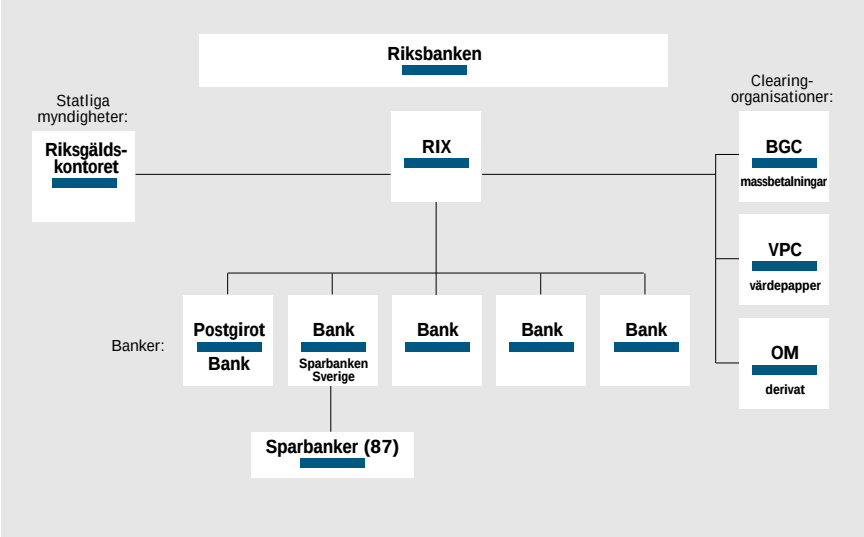

RIX-systemet

I RIX-systemet kan betalningar löpande avvecklas en och en över bankernas konton i Riksbanken, samtidigt som medlen blir omedelbart tillgängliga för nya betalningar under hela den tid systemet är öppet. RIX-systemet baseras på principen om bruttoavveckling i realtid (real time gross settlement, RTGS), ett systemkoncept som införts eller är under införande i samtliga EU-länder som bas för det kommande gemensamma nätverket för stora betalningar, det s.k. Target-systemet.

Via deltagarnas konton i RIX-systemet kan Riksbanken – sedan den 1 januari 1995 mot ställande av full säkerhet i form av värdepapper – ge kredit till banker; under dagen för att säkerställa ett friktionsfritt betalningsflöde, över natten som ett led i penningpolitikens praktiska genomförande. RIX-systemet utgör därmed också en del av penningpolitikens infrastruktur.

Vid utgången av 1997 deltog, förutom Riksbanken, tjugosju institut i RIX. Samtliga dessa är banker med undantag av Bankgirocentralen (BGC), Värdepapperscentralen (VPC), OM Stockholm AB och Riksgäldskontoret. Antalet transaktioner var under 1997 i genomsnitt ca 1 500 per dag och dagsomsättningen ca 300 miljarder kronor, motsvarande ca 20 procent av BNP. Annorlunda uttryckt omsätts i systemet ett belopp motsvarande ett års BNP på ca fem dagar.

UTVECKLINGEN AV RIX-SYSTEMET

Under senare år har RIX-systemet förändrats och utvecklats på flera punkter. De gemensamma nämnarna bakom dessa förändringar har varit att ge aktörerna incitament till förbättrad riskhantering, att öka transparensen i systemet och att anpassa systemet till förändringar i omvärlden, i synnerhet till de krav som ställs inom ramen för det europeiska centralbankssamarbetet. Ett led i detta är att anpassa RIX-systemet – och andra nationella system – så att dessa kan kopplas samman med varandra för att tillsammans bilda det s.k. Target-systemet, som tas i drift när den europeiska monetära unionen bildas den 1 januari 1999. Sverige kommer inte att delta från start i den Ekonomiska och monetära unionen. Likafullt kommer Riksbanken och de svenska bankerna att kunna använda systemet för eurobetalningar, dock med vissa restriktioner vad avser försörjningen med eurolikviditet. Det innebär i praktiken att det från 1999 kommer att finnas ett RIX-system som, liksom tidigare, hanterar betalningar i svenska kronor, och ett annat system, E-RIX, som hanterar betalningar i euro.

Under 1997 har därför arbetet med RIX-systemet i hög grad präglats av förberedelser och anpassning till Target-systemet. Utöver EMU-förberedelserna har arbetet på det inhemska planet främst inriktats på att integrera RIX-systemet med bankernas interna datasystem. Bland konkreta förändringar som införts i RIX-systemet de senaste åren märks nya registrerings- och avvecklingstidpunkter för olika typer av betalningar samt att systemets öppettider utökats. För kundbetalningar överstigande 20 miljoner kronor har en särskild rutin införts så att dessa betalningar kan avvecklas på realtidsbasis. Utöver detta har ett nytt backup-system utvecklats som möjliggör en omstart av systemet med bibehållen information inom en till två timmar.

Target-systemet

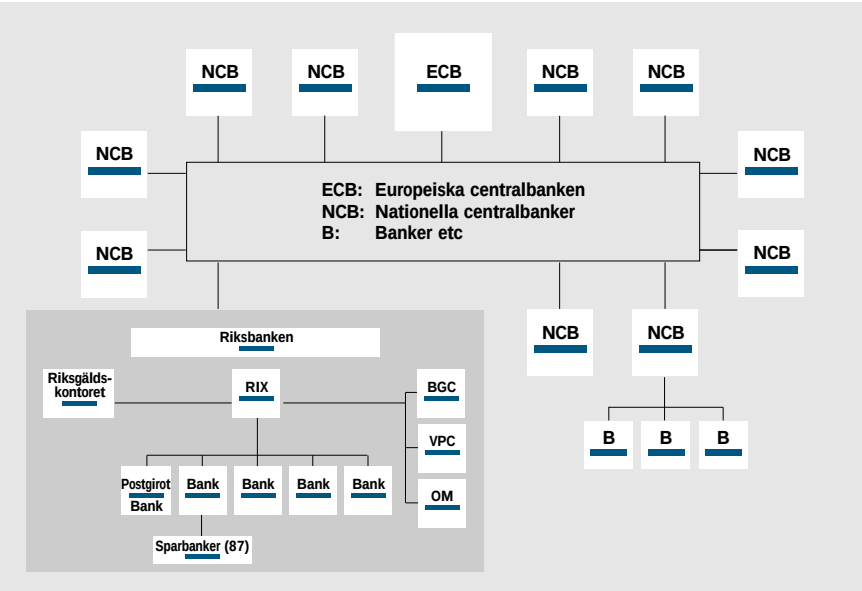

Tabellbilaga

Kreditinstitutens utlåning till allmänheten

Miljarder kronor	Totalt	Banker	Bostads-institut
1993			
mar	2 044	880	953
jun	1 995	828	966
sep	1 980	799	980
dec	1 937	738	993
1994			
mar	1 907	702	1 001
jun	1 886	696	995
sep	1 865	684	987
dec	1 852	694	971
1995			
mar	1 867	709	969
jun	1 863	724	959
sep	1 878	709	989
dec	1 861	689	990
1996			
mar	1 881	702	992
jun	1 892	703	1 000
sep	1 891	697	1 007
dec	1 927	715	1 016
1997			
jan	1 935	726	1 015
feb	1 947	735	1 018
mar	1 953	740	1 017
apr	1 960	744	1 018
maj	1 972	754	1 018
jun	1 995	772	1 019
jul	1 992	768	1 019
aug	2 015	790	1 019
sep	2 027	806	1 016
okt	2 021	796	1 017
nov	2 040	816	1 018
dec	2 051	828	1 008
1998			
jan	2 072	851	1 006
feb	2 092	867	1 009
mar	2 096	869	1 007
apr	2 109	882	1 006
maj	2 140	910	1 006
jun	2 154	922	1 006

Penningmängden; M0, M3 och M3+

12-månaders procentuell förändring	M0	M3	M3+
1993			
mar	0,1	4,8	–0,9
jun	0,4	5,0	–0,2
sep	3,9	12,3	–5,4
dec	4,3	4,0	–6,6
1994			
ma	7,5	6,2	–0,9
jun	5,2	6,5	1,0
sep	5,7	4,5	4,3
dec	2,6	0,3	3,1
1995			
mar	1,0	–2,8	–0,9
jun	1,9	–2,7	–1,6
sep	3,6	–0,0	–3,8
dec	–0,4	2,7	0,1
1996			
mar	0,4	9,4	6,6
jun	1,9	10,4	8,5
sep	1,9	11,3	9,7
dec	5,3	11,5	10,6
1997			
jan	5,3	7,5	7,6
feb	5,8	7,4	6,6
mar	7,4	6,5	5,5
apr	5,4	4,3	2,3
maj	5,1	4,1	2,7
jun	4,7	5,4	3,5
jul	5,0	3,2	1,1
aug	4,0	4,6	3,0
sep	3,7	2,2	0,3
okt	5,7	3,4	2,0
nov	4,6	1,3	–0,5
dec	3,0	1,3	–0,4
1998			
jan	4,8	3,8	0,5
feb	4,4	3,0	–0,4
mar	1,3	–0,6	–3,9
apr	4,0	2,4	–1,8
maj	4,8	2,6	0,4
jun	4,4	2,8	–0,5

Finansinstitutens balansomslutning och marknadsandelar

December 1997	Antal	Balans-omslutning Miljarder kronor	Marknads-andel Procent
Banker	124	2 150	39
svenskägda affärsbanker	16	2 011	36
utlandsägda affärsbanker	21	66	1
dotterbanker	4	13	0
filialer	17	53	1
sparbanker	87	73	1
Bostadsinstitut	12	1 218	22
Övriga kreditmarknadsbolag	108	335	6
Värdepappersbolag	38	25	0
Försäkringsbolag	109	1 212	22
AP-fonden	6	583	11
Totalt	**–**	**5 523**	**–**
Värdepappersfonder	368	364	–

Bankernas balansomslutning vid utgången av respektive år

	1996 Miljarder kronor	Procent	1997 Miljarder kronor	Procent
Bankaktiebolag	1 784	96	2 077	97
S-E-Banken	458	25	535	25
Nordbanken	283	15	330	15
Handelsbanken	495	26	595	28
Föreningssparbanken	367	20	411	19
Övriga svenskägda	125	7	140	7
Utlandsägda banker	56	3	66	3
Döttrar	7	0	13	1
Filialer	49	3	53	2
Sparbanker	73	4	73	3
Totalt	**1 857**	**100**	**2 150**	**100**

Bankernas tillgångar vid utgången av respektive år

Miljarder kronor	1996	1997
Utlåning till svensk allmänhet	593	646
Utlåning till utländsk allmänhet	134	195
Utländska banker	269	302
Svenska finansinstitut	190	323
Räntebärande papper	392	341
Övrigt	279	343
Totalt	**1 857**	**2 150**
i SEK	1 283	1 472
i utländsk valuta	574	678

Bankernas skulder vid utgången av respektive år

Miljarder kronor	1996	1997
Inlåning från svensk allmänhet	750	752
Inlåning från utländsk allmänhet	111	169
Utländska banker	351	388
Svenska finansinstitut	138	207
Emitterade värdepapper	106	168
Övrigt	320	363
Eget kapital	81	103
Totalt	**1 857**	**2 150**
i SEK	1 219	1 387
i utländsk valuta	638	763

Bankernas utlåning och inlåning till allmänheten

Miljarder kronor	Utlåning 1996	1997	Inlåning 1996	1997
Kommuner	26	29	22	23
SEK	24	28	22	23
Utländsk valuta	2	1	–	0
Icke-finansiella företag	390	417	240	258
SEK	320	348	219	228
Utländsk valuta	70	69	21	30
Hushåll,totalt	179	198	424	406
SEK	177	196	424	406
Utländsk valuta	2	2	0	0
varav				
Personliga företag	45	47	55	47
SEK	44	46	55	47
Utländsk valuta	1	1	0	0
Utlandet	134	195	111	169
SEK	16	15	20	24
Utländsk valuta	118	180	91	145
Övr inkl restpost	13	14	63	64
SEK	11	12	57	59
Utländsk valuta	2	2	6	5
Totalt	**742**	**853**	**860**	**920**
SEK	548	599	742	740
Utländsk valuta	194	254	118	180

Bankernas genomsnittliga in-och utlåningsränta samt statsskuldväxelränta

	Utlånings-ränta	Inlånings-ränta	Statsskuld-växelränta
1993			
mar	13,31	6,19	9,74
jun	12,25	5,49	8,00
sep	11,55	5,04	7,39
dec	11,38	5,12	6,74
1994			
mar	10,76	4,69	7,10
jun	10,56	4,68	7,12
sep	10,60	4,73	8,34
dec	10,64	4,91	8,47
1995			
mar	10,87	5,26	9,10
jun	11,30	5,71	9,52
sep	11,29	5,79	9,03
dec	11,11	6,16	8,30
1996			
mar	10,21	5,28	6,62
jun	9,12	3,88	5,68
sep	8,20	3,17	4,69
dec	7,38	2,47	3,76
1997			
mar	7,19	2,33	4,20
jun	7,05	2,33	4,10
sep	6,99	2,34	4,26
dec	7,01	2,50	4,62
1998			
mar	6,87	2,46	4,61
jun	6,63	2,44	4,11

Bostadsinstitutens balansomslutning vid utgången av respektive år

	1996 Miljarder kronor	Procent	1997 Miljarder kronor	Procent
Bokredit i Sverige AB	1	0	1	0
Föreningsbanken Kredit AB	36	3	39	3
Handelsbanken Hypotek AB	112	10	115	9
K Sveriges statshypotekskassa			91	8
Nordbanken Hypotek AB	110	10	119	10
S-E-Banken BoLån	93	9	102	8
SkandiaBanken BoLån	4	0	4	0
AB SPINTAB	253	24	266	22
Stadshypotek AB	295	28	304	25
SBAB	145	14	141	12
Sv Bostadsfininansiering AB	2	0	2	0
Venantius AB	24	2	34	3
Totalt	**1 075**	**100**	**1 218**	**100**

Bostadsinstitutens utlåning till allmänheten

Miljarder kronor	1993	1994	1995	1996	1997
Småhus	387	389	397	423	439
Flerbostadshus	483	484	497	497	471
Affärs- och kontorshus	46	40	36	37	32
Bostadsrätter	29	27	25	27	29
Övriga	28	24	25	29	35
Totalt	**973**	**966**	**984**	**1 012**	**1 006**

Bostadsinstitutens upplåning

Miljarder kronor	1993	1994	1995	1996	1997
Certifikat	57	79	104	137	131
Obligationer	873	832	778	777	712
Annan upplåning	35	49	75	53	196
Totalt	**965**	**960**	**957**	**967**	**1 077**
i utländsk valuta	3	5	65	2	1

Obligationsmarknadens emittenter och placerare

Miljarder kronor	1993	1994	1995	1996	1997
Emittenter					
Staten	457	516	698	746	802
Bostadsinstituten	873	838	792	660	588
Banker	28	27	27	28	40
Övriga finansinstitut	36	41	36	44	44
Företag och kommuner	75	58	61	72	76
Totalt	**1 469**	**1 480**	**1 614**	**1 550**	**1 550**
Placerare					
AP-fonden	420	433	448	419	434
Försökringsbolag	328	334	397	414	429
Banker	177	187	198	207	185
Utlandet	184	112	143	183	224
Övrigt	360	414	428	327	288
Totalt	**1 469**	**1 480**	**1 614**	**1 550**	**1 550**

Emittenter och placerare på penningmarknaden

Miljarder kronor	1993	1994	1995	1996	1997
Emittenter					
Staten	213	275	202	189	147
Bostadsinstituten	57	79	104	137	129
Banker	6	5	9	15	20
Övriga finansinstitut	13	13	15	14	15
Företag och kommuner	20	14	16	23	36
Totalt	**309**	**386**	**346**	**378**	**347**
Placerare					
AP-fonden	23	30	33	68	64
Försäkringsbolag	42	35	25	45	46
Banker	85	143	116	91	69
Utlandet	33	56	72	47	32
Företag och övriga	125	122	100	127	136
Totalt	**309**	**386**	**346**	**378**	**347**